

Latinské „ikonostasy“? Pergula a lektórium ako most k Bohu (Diel prvý)

Lucia Laudoni

18. mája 2021 ✚ **Kultúra**

Keď západný kresťan zavíta do chrámu byzantskej tradície, jeho zvedavému oku neunikne ikonostas, drevená stena s tromi dverami zdobená ikonami, ktorá z teologického hľadiska viac odhaľuje, než ukrýva.

Ikonostas sa štandardne považuje za východné kresťanské špecifikum. Málokto si uvedomuje, že similárne architektonické štruktúry boli pred Tridentským koncilom bežnou súčasťou interiéru kostolov v sfére vplyvu *Christianitas Latina*. Na niektorých miestach, napríklad v anglikánstve, pretrvali dodnes. O aké architektonické formy vlastne ide a čím sa líšia od svojich byzantských „bratov“? Existuje čosi ako latinský „ikonostas“?

Liturgia v konštantínopolskom veľchráme Hagia Sophia. Romantická olejomalba z 19. storočia. Vpravo stojí ikonostas. V romantizujúcej podobe, v akej ho predstavuje malba, by sme ho v Chráme Božej múdrosti hľadali márne.

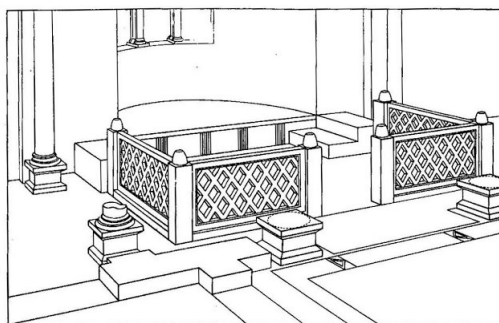
Zdroj: contemporaryorthodoxy.wordpress.com

Latinský jazyk pozná termíny *fanum* a *profanum*. *Fanum* je sakrálny priestor, svätyňa. *Profanum* je to, čo žije za touto hranicou (odtiaľ do moderných jazykov preniklo adjektívum profánny, synonymum všetkého

svetského). Raní kresťania mali obrovskú úctu k mystériu oltára a uvedomovali si, že oltár nie je obyčajný stôl, ale Boží trón, preto je súčasťou *fanum*.

Naše pátranie sa preto začína v ranokresťanských bazilikách 4. a 5. storočia. Z archeologických pamiatok vieme, že oltárna časť (presbytérium, východný chór, apside) bola od chrámovej lode oddelená viditeľnou hranicou.

Architektúra bola a je vierou vpísanou do kameňa a hmoty. *Mysterium fidei* a starodávny princíp *disciplina arcani* (poriadok utajovania, ochrana posvätnosti a vážnosti obradu pred zrakom nezasvätených) sa v architektonickej skúsenosti raných kresťanov prejavovali budovaním bohato dekorovaných oltárnych prepážok, v taliančine známych napríklad pod označením *recinto presbiterale*. Tieto štruktúry mali dvojakú podobu: existovali ako *pluteum* alebo ako *pergula*, ktorú byzantský Východ poznal pod gréckym názvom *τέμπλον* (v transliterácii do latinky je zaužívaný tvar *templon*).

АЛТАРНАЯ ПРЕГРАДА БАЗИЛИКИ IV ВЕКА В ЛОНС-СЮР-РОН.
РЕКОНСТРУКЦИЯ ОРЛАНДОСА

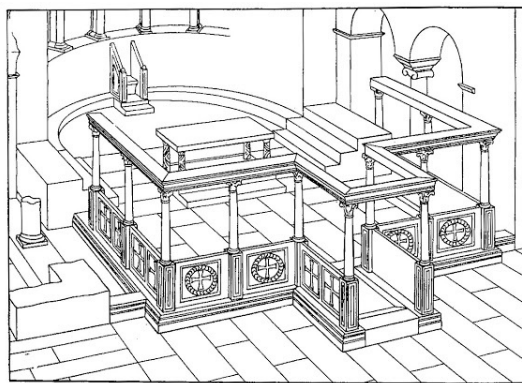
Oltárna priehrada (*pluteum*) v bazilike 4. storočia.

Zdroj: monasterium.by

Pluteum (niekde sa namiesto latinského neutra stretávame s maskulínom *pluteus*) bola nízka, asi metrová (*aliquando plus, aliquando minus*) priečka tvorená rektangulárnymi kamennými platňami. Laik by ju nazval múrikom alebo ohradou. *Pluteum* bývalo dekorované reliéfmi, ornamentami či florálnymi motívmi. Funkciou *plutea* bolo oddelovať rôzne sektory interiéru. V ranokresťanskom umení sa *pluteum* uplatňovalo vo funkcii oltárnej priečky či ako delimitácia priestoru pre chrámových spevákov (*schola cantorum*).

Z antických čias môžeme obdivovať *plutei* (po grécky *anaglypha*) z 2. storočia po Kristovi nesúce mená cisárov Trajána a Hadriána, ktoré boli objavené v roku 1872 a pravdepodobne ohradzovali priestor verejnej rečníckej tribúny (*rostrum*) na rímskom Fóre. Ak si v slovníku nalistujeme *rostrum*, dozvieme sa, že pomenúva vtáčí zobák aj zobák lode.

Chrám je loď plaviaca sa do nebeského prístavu. Každá loď má svojho kormidelníka. V prípade chrámu je kapitánom kňaz stojaci pri kormidle – Pánovom oltári.

АЛТАРНАЯ ПРЕГРАДА БАЗИЛИКИ НА ОСТРОВЕ ФАСОС.
РЕКОНСТРУКЦИЯ ОРНАМЕНТА

Oltárna prepážka s pergulou, v helenofónnych (gréckojazyčných) oblastiach sa jej hovorilo templon. Rekonštrukcia presbytéria paleokresťanskej baziliky na ostrove Thasos.

Zdroj: monasterium.by

Druhým typom archaickej oltárnej bariéry je *pergula*, po grécky *templon*. Grécke slovo *templon* znamená chrám, v latinčine sa ujalo v tvare *templum*. Grécky *templon* alebo latinská *pergula* je prakticky nízke *pluteum* obohatené o stĺpovú konštrukciu zakončenú architrávom (*epistylum*). Séria stĺpov alebo pilastrov bola vlastne optickým predĺžením *plutea*. Zo stĺpov často viseli votívne olejové lampy (lampady). Priestor medzi stĺpmi (*intercolumnium*, medzistĺpie) zahaľovali bohato zdobené luxusné tkaniny (*vela*, singulár *velum*).

Vo vyvýšení *plutea* hrali okrem estetických a teologických aspektov (dôraz na kontinuitu s veterotestamentárnou najsvätejšou svätyňou v Jeruzaleme *sancta sanctorum*) svoju úlohu aj praktické dôvody. V stredoveku ľudia (prevažne nobilita) prichádzali do chrámov aj so svojimi koňmi. Veľké katedrálne chrámy, najmä vo východných regiónoch rímskeho impéria, nemali lavice. Budovanie vysokých *pergúl* malo ochrannú funkciu, aby sa kone nedostali do presbytéria. Vysoký *templon* mal zabezpečiť ochranu oltára a jeho nedotknuteľnosť.

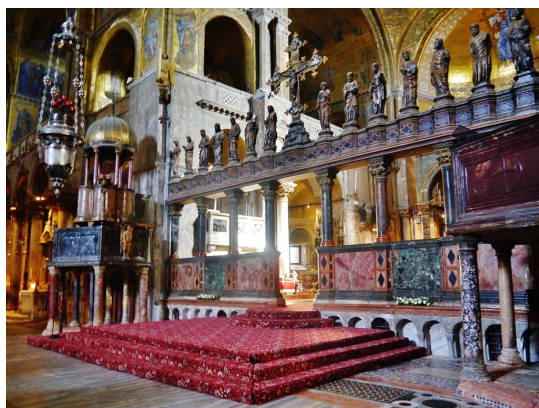
Z *templonu* (v latinskom *milieu* z *perguly*) sa po víťazstve ikonodulov nad protivníkmi uctievania obrazov vyvinuli prvé ikonostasy. Do *intercolumnia* (priestoru medzi stĺpmi) sa začali vkladať ikony. S primordiálnymi typmi ikonostasov, ktoré vznikli obohatením *perguly* o ikony, sa stretávame v stredovekých balkánskych chrámoch a monastieroch, napríklad v gréckom Hosios Lukas.

Triumf teológie obrazu. Medzi stĺpy oltárnej priečky sa v byzantskom prostredí kládli ikony. Katholikon (hlavný chrám) monastiera prepodobného Lukáša (Hosios Loukas) má starobylý templon.

Zdroj gtp.gr

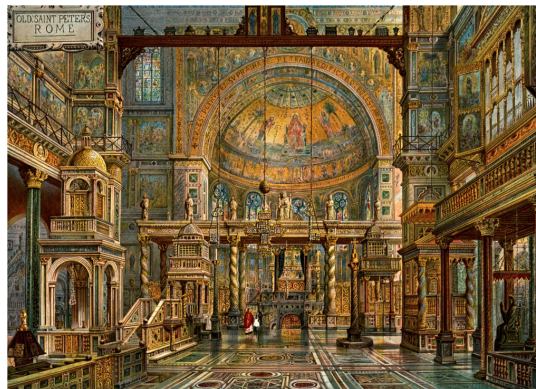
Latinský svet neprešiel traumou ikonoklazmu, preto nemal tendenciu zdobiť svoje *perguly* drevenými či mozaikovými ikonami. Dôraz sa kládol na dôstojnú dekoratívnosť. Nádherné *vela* (luxusné a ťažké závoje a závesy s vyšívanými krížmi a ornamentami) boli rovnako finančne nákladné, ako mozaiky v lesku Orientu. Väčšina kostolov si ich nemohla dovoliť. Na západných *pergulách* sa z toho dôvodu začali postupne objavovať početné reliéfy a sochy.

Monumentálnu latinskú pergulu so sochami môžeme obdivovať tam, kde Východ a Západ hrali spoločnú šachovú partiu – v chráme svätého Marka v Benátkach.

Zdroj: wikipedia.org

Aj bývalá svätopeterská bazilika v Ríme, nesúca pečať imperátora Konštantína Veľkého, mala vlastnú *pergulu*. Dominovali jej točené stĺpy inšpirované Jeruzalemským chrámom. Špirálovité stĺpy zdobia súčasný baldachýn nad pápežským oltárom v spektakulárnej Berniniho barokovej feérii, ktorá nahradila pôvodnú konštantínovskú stavbu.

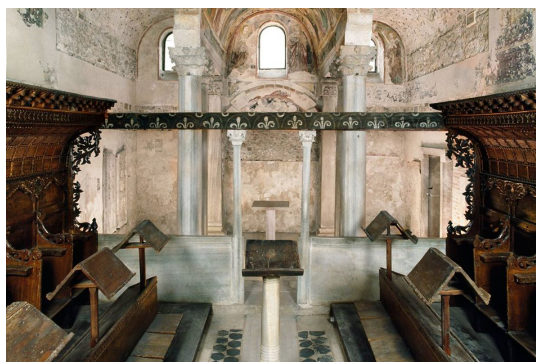
Interiér predchodkyne súčasného svätopeterského chrámu konštantínovskej Baziliky svätého Petra s pergulou s točenými šalamúnskymi stĺpmi.

Zdroj: facebook.com

V pravoslávnej literatúre sa *perguly* a *templony* existujúce na latinskom Západe 1. kresťanského milénia označujú spoločným termínom ikonostas. Z ekumenického hľadiska to nie je na škodu, keďže v otázke budovania oltárnych stien sa grécky aj latinský svet zjednocujú v spoločnom symbolizme a v túžbe po mystickom pozdvihnutí oltára.

V komparatívnych štúdiách však nie je vhodné aplikovať pojem ikonostas na každú oltárnu prepážku, najmä ak si uvedomíme, že v západnej kultúre nebolo všeobecným zvykom umiestňovať na oltárne steny ikony s byzantskou štýlotvornou aurou. Starokresťanská bazilika v Grade či rímska tepna mariánskej úcty Santa Maria in Cosmedin so slávnymi Ústami pravdy (*La bocca della verità*) na svojich *pergulách* skutočne nemali obrazy. Boli sakrálné obrazy (ikony) vyšívané na závesoch, ktoré viseli z architrávov *pergúl*? Predpokladať to môžeme, ba dokonca je to veľmi pravdepodobné. Tkaniny žiaľ zničil čas, verifikovať túto hypotézu je preto problematické. Na druhej strane, vyňať z teológie obrazu detailne vypracované reliéfy a decentne umiestnené sochy nie je správne. Do tváří mnohých románskych sôch (menujme aspoň sochu sokolickej Bohorodičky z rovnomenného srbského pravoslávneho monastiera) je vpísaná vážnosť a dynamická statickosť ikony.

Medzi latinskými a gréckymi „ikonostasmi“ (požičajme si na chvíľu tento termín) však existovali signifikantné rozdiely. V čom spočívali?

Príklad jednoduchej starolatinskej perguly bez reliéfov a závesov. Interiér takzvaného Longobardského kostolíka (Tempietto Longobardo) v Cividale del Friuli.

Zdroj: tempiettolongobardo.it

Tvar latinskej *perguly* nebol prísne kodifikovaný. Medzi exempláre *pergúl*, ktoré sa nám zachovali do dnešných dní prevažne na území Talianska, nenájdeme dva identické typy.

Rupestrálne (jaskynné) svätyne na juhu Itálie či mariánsky chrám na benátskom ostrove Torcello majú na oltárnych stenách obrazy podľa východného vzoru. Na juh talianskej čižmy (*Magna Grecia*) a na Benátsko vždy svietili liturgické lúče byzantského slnka.

Chrám Nanebovstúpenia Bohorodičky na benátskom ostrove Torcello. Príklad perguly s goticko-byzantskou ikonografiou. V tomto prípade skutočne môžeme hovoriť o latinskom type ikonostasu v zmysle obrazovej oltárnej steny.

Zdroj: newliturgicalmovement.org

Dôležitým rozdielom oproti východnému ikonostasu je absencia trojdverovej dispozície. „Latinské ikonostasy“ majú iba jeden centrálny vchod (kráľovské dvere). Grécky svet používa termín krásna brána. Slovania hovoria o cárskych dverách, pretože nimi prechádza Cár slávy (eucharistický Kristus). Rumuni používajú termín *ușile împărătești* (imperátorské dvere). Vo východorímskom impériu bolo zvykom, že cisár, Bohom pomazaná osoba, mal privilégium prechádzať týmito dverami do svätyne a prijímať sviatostného Krista spolu s klérom.

Troje dvier na ikonostasoch byzantského obradu nepriamo súvisia s trojdverovým riešením antického divadla. Teatralita v pozitívnom zmysle slova patrí k dôležitým štýlotvorným prvkom byzantskej liturgie, priamu kontinuitu medzi architektúrou starovekých divadiel (*scenae frons*) a východnou formou ikonostasu sa však vedcom nepodarilo preukázať.

Byzancia sa na pohanské kultúrne dedičstvo (vrátane divadla) dívala kriticky, jej cieľom však nebolo odstrihnúť sa od vlastných koreňov. Zalievateľ tieto korene znamená dať im správnu výživu, aby z nich vyrástli stromy rodiace zdravé plody.

Kostolík sv. Leva Velkého (Capena, Rím, Lazio) s balustrádovou pergulou a víťazným oblúkom nad centrálnym vchodom. Slovenský Východ ho nazval cárskymi dverami.

Zdroj pinterest.com

Schizma z roku 1054 žiaľ obmedzila prúdenie životodarného vzduchu medzi západnými a východnými kresťanskými plúcami. Výhybka menom schizma rozdelila smer oboch koľají tradície, čo sa prejavilo aj v architektonickom riešení oltárnych stien. *Slavia orthodoxa* sa vybrala cestou navyšovania ikonostasu (pôvodne *templonu* s ikonami) o ďalšie pásma smerom k teologicky dokonale prepracovanej koncepcii päťradového ikonostasu.

Na Západe 12. a 13. storočia kraľovala gotika. Gotické umenie dalo paleokresťanským *pergulám* novú funkciu. Akú? Čo je to lektórium a prečo oltárne prepážky zmizli z latinských kostolov? To sa dozviete v druhej časti rozprávania o neprávom zabudnutej kráse latinských oltárnych stien.

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/latinske-ikonostasy-pergula-a-lektorium-ako-most-k-bohu-diel-prvy/>